

Paisumeelsete lühike mälu

ehk Vaade Saesaare kärestikule

Ilu on vaataja silmades. Seepärast ei saa kedagi hukka mõista selle eest, kui ta eelistab klaasist ja betoonist kõrghooneid õhtupäikeses kumavale võimsale põlismetsale või majesteetlikule kaljuseinale. Ent tehnokraatia võiks jääda sinna, kus on selle koht. Paraku on teaduslik-tehniline areng tallanud looduse jalge alla ja vajutanud sellesse kohati väga rasked haavad. Nõnda juhtus ka üle 60 aasta tagasi Ahja jõel Saesaarel.

Tauno Jürgenstein

Seni ilmunud kirjutised Saesaare teemal on avanud probleemi üsna mitme kandi pealt (loe ka Eesti Loodus 2013, nr 11 ja 2014, nr 1). Teemaatika on aga ikka päevakorral, sest ühiskondlikule kokkuleppele ei ole seni jõutud. Viimati saadi kokku tänavu aprillikuus; arutluse all on keskkonnamõjud, mis võiksid kaasneda Saesaare paisu lõhkumisega.

Hüdrobioloogina soovin pöörata tähelepanu mitmele olulisele aspektile ja ühtlasi kommenteerida mulluses jaanuarinumbris avaldatud loodusgiid Ain Eriku arvamust: ta on seda meelt, et Saesaare paisjärv tuleb alles jätta.

Mälestus teistsugusest Saesaarest.

Rääkides mälestust, tuleb nentida, et kes minevikku ei tea, on sunnitud seda kordama. Kohalik retkejuht Ain Erik on nautinud paisjärve loodust ja ühtlasi tutvustanud seda teistele mitukümmend aastat; see on austust väärt ainuüksi oma inimpõlvega võrreldava kestvuse poolest.

Siiski võiks küsida, kas siinse looduse erilise ilu on tõesti tinginud paisjärv või on ehk suuremgi roll erakordsel maastikul ja ürgorus kasvaval põlismetsal. Kas tõesti on osaliselt vee alla jäänud kaljusein ja mitu tema uppunud kaaslast kaunim vaatepilt võrreldes sellega, mida need

loodusharuldused muidu kogu ulatuses meile pakuksid? Kas teadmine, et kusagil vee all on koobas, on üldse midagi väärt, kui ei ole võimalik ise selle sisemusse piiluda?

Kumari leidis omal ajal, et suurim loodushariduslik väärtus ongi Saesaare ja piirkonna teised kärestikud.

Kolmkümmend aastat on küll pikk aeg, aga vaid pool paisu elueast. Ei tasu arvata, et see mingil moel

õigustab veehoidla säilimist, kui selles pikas kogemuses jääb tagaplaanile tähtis mälestus: mälestus sellest, kui kaunis oli sinne loodus enne seda õnnetut paisu.

Ent meil on olemas pikemgi mälu, mis pärineb omaaegselt suurelt loodusmehelt Eerik Kumarilt: „Koo paisjärve moodustumisega kerkib kohe ka küsimus tema maastikku kujundava tähtsuse kohta. Enne – metsade vahel looklev käänuline kaljuderikas, osalt kärestikuline ja allikaterohke selgeveeline jõgi, nüüd – peaaegu seisva veega võrdlemisi lai veekogu, mis ulatub metsast metsa-

ni ja mille kallastel kerkivad otse veest üksikud paljandid. Maastiku ilu seisukohalt on praegune paisjärv [---] midagi muud kui endine Ahja jõgi. Paisjärv pääseb mõjule, kui

teda vaadelda kõrgemalt – näiteks Laaritsmäe, Mõsumäe või Kivipalu mäe harjalt. [---] Kuid kõndides piki

Foto: Urmas Tärtes

Saesaare pais ja paisjärv rajati Ahja jõe umbes kuuskümmend aastat tagasi. Jõgi jäi ilma suure languga kärestikulisest lõigust, ühtlasi mõjus see hävitavalt mitmele vääriskalaliigile

paisjärve veepiiri pikemat maad või aerutades temal paadiga, tundub ta olevat üsnagi tavaline veekogu – nii nagu paljud teisedki metsajärved. Endise Ahja jõega oli lugu teisi – kogu tema võlu seisneski just jalgsimatkas Kiidjärvelt Taevaskojani. Lõputud metsaidüllid, kohisevad karestikud, vulisevad allikad, ootamatult maalilised vaated jõekäänakutel, sagedased tõusud mäkke ja laskumised orgu muutsid selle teekonna tõeliseks huvirännakuks, mida tahtsid varsti korrata” [2].

Keda siis kuulata? Kas meest, kes tugineb üksnes tänapäevasele vaatepildile, või kedagi, kes tõepoolest teadis, mida kirja pani.

Ain Erik on siiski nentunud, et veehoidlas olevad paljandid on püsinud stabiilsed erinevalt paisutusest pääsenud liivakivimüüridest. Viimati mainituile on ilmselgelt mõju avaldanud väga suur külustuskoormus, samuti huviliste turvalisuse nimel tehtud rajatised ja nende ehitusega kaasnenud pinnasetööd. Veel mitme paljandi päästmine veehoidla haardest võimaldaks huviliste voogu hajutada, suunates neid avastama ka teisi paljandeid, mõni neist võistleb ehk kõrguse poolest koguni Suure Taevaskojaga [4].

Retkejuhi tähelepanek on tähtis veel ühest küljest. Nimelt on paisjärve vähemalt kahel korral tühjaks lastud ja nõnda on ta kummalgi korral seisnud umbes aastapäevad. See lubab väita, et liialdatud on kartus, nagu võiks paisu lõhkumine mõjuda halvasti vee all olevatele paljanditele.

Paisu väärtust loodushariduses ja turismis on sageli üle hinnatud. Kui just ei ole peetud vajalikuks näidata seda, mida loodusega kindlasti teha ei tohi. Kumari leidis omal ajal, et suurim loodushariduslik väärtus ongi Saesaare ja piirkonna teised karestikud.

Turismis on tähtsad eelkõige haruldused. Paadimatkaajad hindavad iseäranis kiirevoolulisi ja karestikulisi jõelõike, mida meie lausmaajõgedel leidub vähe. Kes on Ahjal matkanud, teab seda kehva tunnet, mis valdab, kui kiirevoolulise jõeosa

järele on jõutud seisva veega paisjärve. Mitu kanuu- ja süstamatku korraldatvat organisatsiooni on esitanud selge seisukoha: kogu piirkonna turismile oleks ühemõtteliselt parim, kui jõgi ja karestikud taastataks. Ainus veehoidlast teenistust saav turismiettevõtte on praegu parvlaevuke Lonny.

Paisu hoidmise ettekäändena pole vettpidav ka supluse argument: praegu võib see paisu liigveelaskme esisel sügaval järveosal olla isegi ohtlik.

Suplusvõimaluste kohta on omal ajal seal kandis peatunud Vello Varik kirjutanud nõnda: „Kõige rohkem liikus suvitajaid Väike- ja Suur-Taevaskojas, kus nad veetsid jõekaldail kogu päeva jalutades, supeldes või puhates vaigust lõhnavate mändide all. Supeldi Väike-Taevaskojast ülalpool Saesaare karestikus, samuti Saesaarest pisut ülespoole vaikes jõevees, kus jõepõhi on kividest puhas ja liivane, nagu loodud sup-

Saesaare pais mitte üksnes ei lõhu kalapopulatsioone, põhjustades nii nende haavatavuse, vaid ka tõkestab ränded.

lemiseks ja ujumiseks. Aga parim supelkoht on Suur-Taevaskojast natuke allpool, väikese rippuva silla juures, kus jõevesi voolab üsna vaikselt, on küllalt sügav ning soojem kui ülal karestikus. Ka on seal oma „liivarand” ja kaldal pingid. Siin oli suplejaid alati varahommikust kuni hilisõhtuni” [4].

Siinkohal võiks küsida, miks meil enam ei kõlba suhestuda loodusega esiisade kombel, nii et jõkkegi saame ennast kasta vaid siis, kui see on järveks tehtud.

Kui olulised on kalad? Võib-olla on Ain Erikul õigus, et kalad polegi maetud loodusharulduse puhul kõige tähtsamad. Ent seejuures ei ole piisav selgitus, nagu saaksid kalad elada mujalgi: nende jaoks on küllalt teisi Ahja jõelõike ja harujõgesid. Sama reetoorika järgi võiks öelda, et milleks

teile Eesti vabariik: välismaal elab ju ka eestlasi.

Ökosüsteem toimib siiski kõige paremini tervikuna. Kalad on iga veeökosüsteemi tähtis lüli ja sageli selle tervise kajastajad. Saesaare pais mitte üksnes ei lõhu populatsioone, põhjustades nii nende haavatavuse, vaid ka tõkestab ränded. Seetõttu on kogu Ahja jõgi ülalpool paisu hoopis liigivaesem ja kehvemas seisus kui allpool Saesaart.

Suurim kahju seisneb aga selles, et jõgi on jäänud ilma väärtuslikust suure languga ja ürgilmelisest lõigust, mille asemel laiutav veehoidla on vääriskaladele väärtusetu.

Kalapääsust ei oleks abi. Ühest küljest on toimiva kalapääsu ehitus Saesaarele ettevõtmine, mille õnnestumisvõimalus on kaheldav. Teisest küljest aitab see vähe, kuna jõekeskonda eelistaval elustikul pole veehoidlas nagunii erilisi väljavaateid elule. Keerukas on siin leida rändeteed ülesvoolu ning samavõrra ohtlik on järve läbida allavoolu suunduvatel noorkaladel. Ellu jäävad vähesed.

Seetõttu on peale muude aspektide kalastikule parim lahendus pais eemaldada.

Eraldi tähelepanu vajab viis, kuidas seda teha. Õhkimine tundub küll kiire lahendus, kuid tegelikkuses ei pea seda ilmselt keegi mõistlikuks. Maailmas on paise maha võetud sadu ja õpitud seda korralikult tegema, kuigi peaaegu kõigil neil rajatistel on oma iseärasused. Rusikareegli järgi ei tohi veetasel alandada kiiremini kui üks toll tunnis. Siis ei kandu setted kaasa, vaid jäävad veehoidla põhja, kust neid saab tahtemise järel vajaduse korral hiljem koristada.

Internetist võib leida hulganisti videoid, kus on üksasjalikult näidatud paisude lammutust. Enamasti lüüakse ujuvekskavaatorile kinnitatud hüdrovasaraga betoonpaisu ülaserv hambuliseks, liikudes selle tööga järk-järgult allapoole. Hammaste vahelt voolab vesi aegamööda ära, seejärel võetakse

2005

2011

2012

2013

Foto: Wikipedia (Larry Ward, Murderbike, Zandcee, Andy Ritchie)

Elwha jõgi asub Ameerika Ühendriikides Seattle'i lähedal. See on ilmekas näide paisu lõhkumise ja jõe elustiku taastamise kohta. 1910. aastatel ehitati jõele 33 meetri kõrgune Elwha pais ja hüdroelektrijaam. Nende lõhkumise tegevuskava koostati 1992. aastal ning elektrijaama ja paisu asuti lammutama 2011. aastal; jõe taastamistööd lõpetati mullu

maha hambad ja lõhutakse sisse järgmine rida. Seda tehakse madalvee ajal ja Saesaares võiks sellele kuluda kuu kuni poolteist, olenevalt ilmastikust.

Lammutusega samal ajal viiakse ära betoonipraht ja seejärel asutakse lõhkuma pinnaspaisu. Saesaarel on see suures osas rajatud samast kärestikust kokku korjatud kividest ja just seal võiksid need taas oma asupaiga leida. Muud taastamistööd (kärestik, jõekaldad) võtavad loomulikult veel aega ja mets kasvab muidugi kõige aeglasmalt. Kuid troostitult mudased kaldad ei jää kauaks silma riivama: juba järgmisel aastal haljendab sel rammusal pinnasel lopsakas rohi ja tulevased põlispuud saavad hakata juuri ajama.

Paisu lammutada on kallis, ent rumaluste ja õnnetustega ongi sageli palju kulukam tegelda, kui neid põhjustada. Kas saab hind olla põhjus, et

mitte eemaldada näiteks naftareostust rannikult?

Samas on kallidus alati suhteline ja praegu suuresti spekulatiivne. Näib, et millegipärast kipub paisulammutus arenenud ja suurema elukallidusega maades olema odavam kui meie eurorahadele tuginevates projektides. Kas on siin küsimus projektide hindamiskriteeriumides või milleski muus?

Saesaare paisu lammutamise kulu on hinnatud suisa 2,7 miljonile eurole, mis ületab isegi kalleima kalapääsu üle miljoni euro võrra [3]. Euroopa ja Ameerika samalaadsete juhtumite statistika seevastu näitab, et väikest paisu – Saesaare kuulub nende hulka – on tavaliselt mitu korda odavam lõhkuda, kui seda renoveerida või kalateed rajada. Paisulammutusele on keskmiselt kulunud 23 000 USA dollarit iga kõrgusmeetri kohta: vahemikus 2000 kuni 126 000 dollarit [1].

Seega tasub meil oma arvutused üle vaadata ja töepärasemaid kulu hinnanguid anda. Kõige tähtsam on aga teha otsus: kas soovime oma loodusrikkuse taastada, et nautida Ahja jõge ja ürgorgu jumalast loodud täiuses, või rahuldume keeva aseainega vanade piltide kujul. ■

1. Garcia de Leaniz, Carlos 2008. Weir removal in salmonid streams: implications, challenges and practicalities. – *Hydrobiologia* 609: 83–96.
2. Kumari, Eerik 1968. Ahja jõe ürgorg. Eesti Raamat, Tallinn.
3. Saesaare Elektrijaama kinnistute ja nende lähiala detailplaneeringu keskkonnamõju strateegiline hindamine. Aruanne (eelõu). OÜ Alkranel, 2012–2013.
4. Vahtra, Jaan; Ivask, Albert 1940. Taevaskoda ja Valgemetsa. Lõuna-Eesti monograafiaid nr 1. Tartu.

Tauno Jürgenstein (1973) hüdrobioloog, töötab keskkonnaagentuuris ja sihtasutuses Eesti Forell.